

Keller Márkus

VASFÜGGÖNYÖK ÉS RENDSZERVÁLTÁSOK

György Dalos: *Der Vorhang geht auf. Das Ende der Diktaturen in Osteuropa*. C. H. Beck, München, 2009, 272 oldal

A magyar történettudomány oly régóta várt nagy sikere. Akár így is értékelhetnénk azt, hogy Dalos György megkapta a 2010-es lipcsei nemzetközi könyvvásár fődíját. Nemcsak azért értékelhetnénk így, mert a *Die Zeit* című politikai-kulturális hetilap „történész-ként” nevezi meg Dalost az eseményről beszámoló cikkében, hanem azért is, mert a díjat odaítélő bizottság a teljes életműből Dalos legfrissebb, nem fikciós, a kelet-európai rendszerváltásokat bemutató könyvét emeli ki indoklásában.¹ Ha ehhez még hozzáteszünk, hogy Timothy Garton Ash *The New York Review of Books*-beli, a kelet-európai a rendszerváltozásról írt esszéjében egyedüli magyar szerzőként őt, illetve az ő könyvét említi,² akár boldogan hátra is dőlhetnénk. A magyar történettudomány elérte, ami lényegében Klebelsberg Kuno óta vágya volt: számontartják nemzetközileg.

Természetesen mindenki tudja, hogy ez nincs így. Nem csak azért, mert Dalos történészi végzettsége ellenére sem kutató történész (ő sem tartja annak magát), hanem azért sem, mert tudományos népszerűsítő munkássága nagyon távolról sem kapcsolódik a magyar történettudományhoz. Mégis ez az a könyv, amelyet nyugat-európai átlagolvasó és a témával foglalkozó szakember is elolvas, ha a magyarországi rendszerváltásról meg szeretne valamit tudni. A továbbiakban arra próbálunk választ keresni: mi az, amittől a „nem történész” Dalos könyve ilyen (sokféle módon) sikeres? Különösen azért fontos ez a kérdés, mert 20 évvel a rendszerváltás után nem Dalos könyve az egyetlen, amelyik a magyarországi rendszerváltással foglalkozik. Az is igaz azonban, hogy olyan túl sok vetélytársa sincsen, hiszen a nagy, a 20. század történetét összefoglaló munkákon kívül valójában csak két monográfia elemezte a magyarországi rendszerváltás eredményeit. Az egyik Romsics Ignác *Volt egyszer egy rendszerváltás* című könyve, a másik Ripp Zoltán *Rendszerváltás Magyarországon* című monográfiája 2006-ból. Természetesen születtek bőszéggel hosszabb és rövidebb tanulmányok, visszaemlékezések a korszakról, de elemző monográfiák nem.

Ezek közül Ripp Zoltán terjedelmes könyve meg sem jelent idegen nyelven, így nem is hathatott a nemzetközi tudományos közvéleményre. Romsics munkája ugyan már 2006-ban napvilágot látott németül, mégis a MTA köztestületi publikációs adattára (www.mtakpa.hu) szerint csak hárman hivatkoztak rá azóta, és német nyelvű recenzió is alig íródott róla. Történt ez annak ellenére, hogy Romsics neve nem ismeretlen a nem-

¹ Hálózati verzió: www.zeit.de/kultur/literatur/2010-03/leipzig-buchmesse.

² Timothy Garton ASH: 1989/, *The New York Review of Books* LVI/17. (2009. nov. 5–18.), 4–9.

zetközi történettudományban. Azon már régóta nem érdemes keseregni, hogy a magyar történettudomány eredményei milyen nehezen és ritkán jelennek meg idegen nyelven (Ripp könyvének esete), az viszont elgondolkodtató, hogy ha már egyszer elkészül egy idegen nyelvű szöveg, miért nem jut energia annak menedzselésére. Romsics könyvének esete jól mutatja, hogy hiába áll rendelkezésre egy érdekes alapanyag (ráadásul a konkrét esetben izgalmas fényképekkel együtt), ha nincs tehetség és szándék a könyv promotálására, a munka elvész a külföldön (jelen esetben Németországban) megjelenő szakkönyvek áradatában.

Innen nézve már pontosan látszik, hogy miben különbözik Dalos könyve „versenytársaitól”. Dalos György a piacra már bevezetett, többkönyves szerző. Kiadója, a C. H. Beck az egyik legjobbak közé tartozik, valóban gondolzza a könyveit. Nem véletlen, hogy megjelenés után nem sokkal, még a lipcsei nemzetközi könyvvásár nagydíja előtt ismeretetések jelennek meg a könyvről a Neue Zürcher Zeitungban vagy a Die Zeitban. Ezek azonban csak külsődleges különbségek. A leglényegesebb különbség a téma megközelítésében rejlik. A három szerző közül egyedül Dalos az, aki a magyarországi rendszerváltást a kelet-európai rendszerváltások összefüggésében, azok mellett tárgyalja. Úgy vélem – a fentiek mellett – Dalos könyvének ez a jellemzője az, aminek köszönhetően az Ash szemleciikkében említett 10 munka közé bekerült. Azt hiszem, az eddigiekből kitűnik, hogy Dalos György kötete fontos könyv, hiszen azok közé tartozik amelyekből (a 20. évforduló miatt fokozott érdeklődéssel) a német, de a szélesebb angolszász közvélemény is a tudását szerzi. Éppen ezért érdemes egy elemző pillantást vetni a munkára.

A könyv a bevezető fejezet után hat, nagyjából azonos terjedelmű esszében tárgyalja a lengyel, a magyar, a (kelet)német, a bolgár, csehszlovák és a román rendszerváltás eredményeit. Természetesen Dalos György nem tagadja meg írói mivoltát. Egy erős képpel indítja az elbeszélését: Csernyenko temetésén találkoznak a szocialista országok vezetői, akik mind hasonló problémákkal küszködnek, és mindannyian, különböző formában ugyan, de a Szovjetuniótól várják ezek megoldását is. A regényes hangulatú bevezetőben mutatja be a szerző elbeszélésének főszereplőit, azok egymásközi viszonyait. Ezzel a felvezető jelenettel Dalos megválaszolja rendszerváltások történetének egyik legfontosabb, a Szovjetunió szerepét taglaló kérdését is. A szerző egyértelműen szovjet pártvezetést látja az események elindítójának és legfőbb irányítójának. Úgy véli, Gorbacsov felismerte, hogy a Szovjetunió nem képes többé gazdaságilag és katonailag finanszírozni a kelet-európai szocialista államokat, és ezért az adott országok szocialista/kommunista pártjaiban azokat a reformerőket támogatta, akik a saját országukat önállóbbá kívánták tenni, sőt a reformot lényegében előírta a pártvezetők számára. Azt persze Dalos sem állítja, hogy Gorbacsov rendszerváltást akart, de hogy a változás motorja a szovjet pártvezetés volt, azt igen. Ennek megfelelően az egyes országokban a demokratikus ellenzék erői (ahol voltak ilyenek, Dalos meggyőzően érvel amellet, hogy Bulgáriában például alig) csak másodlagos szerepet játszottak, kihasználták a Szovjetunió által kikényszerített reformok adta lehetőségeket. Dalos lényegében ezt a folyamatot mutatja be a már említett hat országban történtenek keresztül, jól összefoglalva az eseményeket, inkább a leírásra, mintsem az elemzésre koncentrálva. A könyv ennek el-

lenére egy percig sem unalmas, nemcsak azért, mert a közelmúlt története – és a rendszerváltás különösen – mindig izgalmas, hanem azért is, mert szerző irodalmi tehetségét is használva, németül is szellemesen, ironikusan ír, visszaadva a tárgyalt korszak elválaszthatatlanul összefonódó hősiességét és tragikomikumát. Képes arra, hogy a könyv politikus szereplőit, akiknek többsége távolról sem szimpatikus, közel hozza az olvasóhoz. Különösen Gorbacsov figurája lett élvezetesen, egyszerre empátiákkal és kritikusan megrajzolva.

Dalos György azonban nemcsak szerzője, hanem szereplője is saját könyvének. Az 1980-as évekig aktív tagja volt a demokratikus ellenzéknek, és ugyan 1985-től lényegében külföldön élt, de kapcsolatai és barátságai végig (máig) ehhez a csoporthoz kötöttek/kötik. A perspektívájának ez a sajátossága két fejezetben jelentkezik különösen: a magyarországi események bemutatásakor és az NDK összeomlásának elbeszélésekor. Mindkét esetben érződik az a keserű nosztalgia, amit annak a baloldali-demokratikus ellenzéki szubkultúra eltűnése miatt érez az szerző, amelyhez maga is tartozott. Ma már közhely, hogy a rendszerváltás nemcsak a kelet-európai szocialista puha és kevésbé puha diktatúrákat számolta fel, hanem a velük gyakran tudattalanul összefonódó, általuk fenntartott ellenzéki-értelmiségi létmódokat is. Ahogy a diktatúra sem, úgy az ellenzéki csoportok által követett és kidolgozott ideálok sem állták ki az 1990-es évek „valóságának” próbáját.

A nagy társadalmi változásokról írt könyvek egyik komoly problémája, hogy tárgyuk általában a tanult emberek perspektívájából kerül bemutatásra. Nincs ez másként ebben a kötetben sem, Dalos akár mint a demokratikus ellenzék egykori tagja, akár mint a tudományos megismerés embere beszél el az eseményeket, beszédmódjában egy mindenképpen közös: az értelmiségi perspektíva. Ezzel elsősorban nem az a gond, hogy adott esetben elfogult, hanem hogy kényszerűen kimarad belőle a rendszerváltásban csak passzívan részt vevő, többségében nem értelmiségi rétegek nézőpontja. Dalos írásában a különböző (gyakran igen kisszámú) ellenzéki csoportok és a pártértelmiség is igen érzéketlenül és aprólékosan bemutatva jelenik meg, ezzel szemben a „hallgatag többség” sokszor csak mint illusztráció, mint statisztikák alanya vagy konzumvágyait kielégíteni igyekvő arctalan tömeg. Ez persze részben a források egyoldalúságának köszönhető, hiszen akik passzívan szemlélték a rendszerváltást, azok kevés nyomot hagytak, de a probléma tudatos kezelésével ez a fajta egyoldalúság bizonyos mértékig orvosolható lehetett volna.

Dalos könyve jó értelemben vett ismeretterjesztő könyv, szerzője nem céhbéli történész. A kötet már említett előnyei, de hibái is ebből adódnak. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen nagyléptékű történeti monográfia megírásához többéves, -évtizedes kutatómunka szükséges. Dalos ezt nem vállalta (nem is ígérte), de ennek megfelelően áldozatul esett bizonyos közkeletű történettudományi toposzoknak, melyeket ugyan mára már megcáfoltak, de mégis makacsul tartják magukat. Az egyik ilyen, hogy a Szovjetunió számára a KGST és kelet-európai szocialista országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatok komoly veszteséget okoztak. Legújabbban Germuska Pál bizonyítja levéltári kutatások alapján, hogy ez korántsem volt így, a gazdasági egyezmények megkötésekor és azok megva-

lósulása folyamán a Szovjetunió kényesen vigyázott arra, hogy ne érje őt kár, sőt nyereséget könyvelhessen el.³ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Szovjetunió gazdasága jól működött volna, vagy hogy a nemzetközi politikai kommunikációban ne emelték volna ki diplomáciai-taktikai megfontolásokból a Szovjetunió gazdasági stabilizáló szerepét Kelet-Európában, de az biztos, hogy a kelet-európai szocialista országok nem jelentettek gazdasági tehertételt a számára.

A másik ilyen közkeletű kortárs tévedés szintén gazdasági természetű. Bár a Német Demokratikus Köztársaság vezetői nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy országuk gazdaságának valódi állapotát leplezzék, a különböző kutatók ma már egyetértenek abban, hogy az legkésőbb az 1970-es évek közepétől rendkívül válságos állapotban volt, nemcsak az eladósodottsága volt magas, hanem a rejtett munkanélküliség is, és az ipar termelékenységére is súlyos problémákkal küszködött.⁴

Az olvasót a mű feldolgozásában kronológia és névjegyzék is segíti, a könyv kellemes külsejű, jó kézbe venni. A túlzottan kritikus recenzens csak azt vetheti még fel, hogy Alois Mock és Horn Gyula rémesen elcsépelte és ráadásul beállított „vasfüggönyös” képe helyett⁵ lehetett volna valami izgalmasabb fényképet választani a borítóra.

Mindezen hibák ellenére könyv alapos, lendületes és érdekes. Az eddigi recenziók és a lipcsei könyvvásár (megérdemelt) díja mutatja, hogy nemcsak elérte célcsoportját, a témában nem szakértő értelmiséget, hanem helyenként olyan feladatot is ellát (szakirodalmi munkának tekintik), amire nem is szánta sem a szerző, sem a könyvet megjelentető kiadó. Ennek ellenére egy a magyarországi rendszerváltást átfogóan elemző, *nemzetközi kontextusba* helyező, jól menedzselte történettudományi munkát Dalos könyve csak ideiglenesen helyettesíthet. Ennek létrehozása azonban már mai magyar történettudomány és kultúrpolitika feladata és felelőssége.

³ GERMUSKA Pál: *Vörös arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között*, Argumentum – 1956-os Intézet, Budapest, 2010, különösen 207.

⁴ Erről például Theo PIRKER – M. Rainer LEPSIUS – Rainer WEINERT – Hans-Hermann HERTLE: *Der Plan als Befehl und Fiktion – Wirtschaftsführung in der DDR. Gespräche und Analysen*, Opladen, 1995; Hans-Hermann HERTLE: *Der Weg in den Bankrott der DDR-Wirtschaft*, Deutschland Archiv 25/2. (1992), 127–145; Maria HAENDCKE-HOPPE-ARNDT: *Wer wusste was? Die ökonomische Niedergang der DDR*, Deutschland Archiv 28/6. (1995), 588–602.

⁵ OPLATKA András: *Egy döntés története*, Helikon, Budapest, 2008, 111–117.